

Erika Kržišnik  
Filozofska fakulteta, Ljubljana  
UDK 811.163.6'373.7

## Vsak je sebi najbližji – ali res?

V prispevku raziskujemo en vidik človekovega notranjega življenja, kakor se razkrito kaže z obliko podstavne proste besedne zveze pri frazeoloških enotah tipa *biti pri sebi*, *iti vase*, *biti iz sebe*. Ti frazemi kažejo, da človek tudi samega sebe lahko doživlja kot drugega, celo drugačnega, in so jezikovna uresničitev konceptualne metafore razdeljene osebnosti (po Lakoff 1996 »the divided person metaphor«). Zanima nas, ali je med prostorskimi relacijami, izraženimi z vstopnimi pomeni (inputom), in izstopnimi frazeološkimi pomeni v okviru pomenskega polja 'fizično in psihično stanje človeka' (outputom) mogoče postaviti kakšno predvidljivo razmerje. Končna ugotovitev potrjuje predvidljivo povezavo med neustreznimi/nepripravljenimi prostorskimi relacijami in pomeni ekstremnih psihičnih stanj.

frazeologija, slovenska frazeologija, konceptualna metafora, navezovanje anaforičnih prvin, povratni zaimsek

The article examines one aspect of inner life as it reveals itself with the form of base free word combinations of the type *biti pri sebi* (to be conscious), *iti vase* (to retreat inside oneself), *biti iz sebe* (to be upset). These idioms show that one can experience oneself as other, even different, and they are the language realisation of the conceptual »divided personality metaphor« (Lakoff 1996). The question is whether a predictable connection can be established between the spatial relations expressed by input meanings and output phraseological meanings within the semantic field of »the physical and mental state of a person«. The findings confirm a predictable connection between inappropriate/incorrect spatial relations and meanings connected with extreme mental states.

phraseology, Slovene phraseology, conceptual metaphor, connecting anaphoric elements, reflexive pronoun

### Vsak je sebi najbližji

Pregovor v naslovu sporoča – kot se za pregovor spodobi – splošno znano resnico, da vsak poskrbi najprej zase in namiguje, da je človek po naravi sebičen. Izpostavljen ni zato, da bi poudarjal negativno plat človekovega značaja, saj je prav tako splošno znano, in to ne le med paremiologiji, da si pregovorne (in »pregovorne«) večne resnice pogosto nasprotujejo in jih je mogoče povezati v cele zgodbe s presenetljivim preobratom, npr. *petek, slab začetek; slab začetek, dober konec; konec dober, vse dobro*. Frazeologija razkriva, da je včasih človek sebi več kot le zelo blizu, včasih samega sebe okupira, *gre vase*, tudi zelo *globoko vase*, morda *zleze* ali *se zgrbi vase*. Mogoče celo prekine vse stike z drugimi, tako zelo *se (sebe!)* *zapre vase* (v sebe!) ali pred njimi *zapre svoje srce*. Še huje je takrat, ko samemu sebi ni blizu, takrat, ko *ni* več *čisto pri sebi* ali se loči od sebe, ko je že *ves iz sebe* ali *bi* celo najraje *iz kože skočil*. Vsi ti in še mnogi drugi frazeološki izrazi pripovedujejo, da človek za drugega in drugačnega ne potrebuje koga zunaj sebe, saj očitno tudi sebe doživlja kot drugega – skupaj z vsemi iz zunanjega na notranji svet prenesenimi pozitivnimi in negativnimi razmerji. Njegov (eden ali več) *sebe* je njegov *drugi*, pogosto tudi *drugačni drugi*.

Ni torej čudno, da je psihoanaliza že od Freuda dalje pri svojem delu uporabljala tudi analizo jezikovnega gradiva, posebej frazeološkega – o tem Eismann 2000 in 2001. Prim. Eismann

(2000: 250): »Freud definira sanje kot preobleko za izpolnitev potlačenih želja.« Z drugimi besedami se da to povedati s hrvaškim pregovorom, ki ga prav zaradi njegove uporabnosti radi citiramo tudi Slovenci: *Što se babi htilo, to se babi snilo*.<sup>1</sup> Eismann navaja ne le dejstvo, da je Freud na primer pri simboliki sanj od samega začetka upošteval, da ne gre za individualne izkušnje, temveč za konvencionalizirane »šifre«, ki jih sanjajoči jemlje iz pregovorov, rekov, mitov itn., temveč tudi to, da je pri pacientih samih opazil, da v opisih občutij rabijo nekatere stalne izraze. Takole pravi med drugim (Eismann 2000: 248–249): »Freud poroča o primeru histerične ohromitve obraza, ki se razlaga kot posledica hude razžalitve, ki jo je pacientka občutila kot *einen Schlag ins Gesicht*.« – dbs. *udarec/klofuta v obraz*; po smislu blizu slov. *pljuniti v obraz komu* 'prezirati koga' → *pljunek v obraz* v besedilu (Gigafida): »To je neverjeten cinizem, aroganca in nesramen *pljunek v obraz* vsem našim prizadevanjem za izboljšanje poplavne varnosti.« Poleg tega Eismann opozarja še na nekatere stalne izraze, ki jih psihoanaliza, »začenši s Freudom«, uporablja kot terminološke ali vsaj žargonske, npr. *weltliche Seelsorge* (v slov. *posvetno dušno pastirstvo*, prim. *dušni pastir* 'duhovnik').<sup>2</sup>

Zakaj ravno frazeološke enote? Ker imajo pred besedami to prednost, da so enako kot besede ustaljene (konvencionalizirane), imajo pa bolj razkrito notranjo formo, tj. pomen podstavne proste besedne zveze, in še posebej na figurativen (slikovit) način prisotno razkrito, a ne neposredno razmerje med vstopnimi pomeni sestavin (besed) in izstopnim frazeološkim pomenom (*kdo, je iz sebe, : kdo je zelo vznemirjen*),<sup>3</sup> poleg tega pa v delu gradiva, posebej v pregovorih, vzpostavljajo navezavo na folkloro in različne mitske vsebine oz. na kulturološke vire sploh.

Iste lastnosti delajo frazeologijo zanimivo in zelo prikladno tudi za raziskovanje pomena v okviru kognitivnega jezikoslovja, zlasti kot jezikovne uresničitve konceptualnih metafor in metonimij, kar večinoma so. Frazemi zgoraj navedenega tipa v okviru kognitivne semantike zastavljajo vprašanje o tem, kakšno doumevanje osebnosti je z njimi izraženo. Kateri del na *kdo*, in *sebe*, razdeljene osebnosti nastopa v vlogi *kdo*, in kateri v vlogi *sebe*, ali katere druge oblike povratnega osebnega zaimka (npr. *k sebi* v *kdo priti k sebi* itn.) oz. tudi povratnega svojilnega zaimka, npr. *kdo, proda svojo, dušo* (= *proda se/be/* 'začne sodelovati z nasprotnikom, sovražnikom zaradi koristi'). V vseh navedenih frazemih je namreč prisotna povratnostna prvina, za njeno rabo pa veljajo t. i. pravila navezovanja anaforičnih prvin. Toporišičeve slovnice so o tem precej redkobesedne, v zvezi z rabo povratnega osebnega zaimka tudi zadnja pravi le (Toporišič 2000: 308): »Uporablja se namesto osebnega, kadar sta osebek in določilo isto.« O povratnem svojilnem zaimku pa (prav tam: 342): »[...] izraža lastnino osebka.« Da je problematika precej bolj zapletena, izdaja že prvi stavek v poglavju *Navezovanje povratnostnih prvin* v monografiji Orešnika (1992: 83):<sup>4</sup> »Povratnostne prvine zavzemajo posebno mesto v skladnji vsakega jezika, tudi slovenskega.« Orešnikova študija

1 Med 9 pojavitvami v korpusu Gigafida je celo ena, ki kaže, da ga skušamo »posvojiti«: Ni ljudstvo zaman skovalo reka: 'Kar se je babi htilo, se ji je tudi snilo.'

2 Prim. Sigmund Freud, Vprašanje laične analize: pogovori z nepristransko osebo (prevedla Marija Javornik), *Problemi* 37/3–4 (1999), 201.

3 S številko je v teh in naslednjih primerih označeno navezovanje anaforičnega zaimka na antecedent (naveznico).

4 Pred njim je podrobneje o slovenskih povratnih zaimkih pisala M. Bolta, z njenimi ugotovitvami Orešnik v svojem besedilu tudi vzpostavlja dialog.

že opozarja na nekatere posebnosti, ki jih kažejo povratnostne prvine v stalnih zvezah (posebej na str. 101 in 102).<sup>5</sup> Vendar v zgoraj navedenih frazemih pravzaprav nimamo opravka z neustreznim navezovanjem in v tem primeru tudi kavzativna raba ne povzroči težav *kdo<sub>1</sub> spravi<sub>1</sub> se<sub>1</sub> k sebi<sub>1</sub>*, težave nam povzroča kvečjemu nefrazeološko branje frazemov, ki razkrije razcepljenost osebnosti/človeka na dva ali več delov, kar celo presega kulturološko pogojeno razumevanje človeka kot razdeljenega na telo in dušo (prim. frazem *z dušo in telesom* 'popolnoma, brez pridržka') ali kartezijski dualizem telesa in duha in kaže, da imamo enega *kdo* in vsaj enega, lahko tudi več *sebe*. In še vedno ne vemo, kateri del človeka je *kdo* in kateri *sebe*, povedano drugače, ne vemo, *kdo* je *iz koga*, *kdo gre v koga*, *kdo spravi koga h komu* itn. O tem med drugim v svoji študiji *Sorry, I'm not myself today: The Metaphor System for Conceptualizing the Self* iz leta 1996 razpravlja Lakoff, in sicer na podlagi različne realizacije navezovalnih prvin v zgledih: (1) *If I were you, I'd hate me* in (2) *If I were you, I'd hate myself* oz. slovensko (1) *Če bi jaz bil ti, bi me (jaz) sovražil* in (2) *Če bi jaz bil ti, bi se (jaz) sovražil*.<sup>6</sup> Njegova razlaga hipotetičnih položajev je naslednja: realizacija (1) opisuje položaj, ko *jaz* naredim *tebi* nekaj zelo hudega, *ti* pa si zelo blaga duša in hitro oproščaš – torej *če bi bil jaz ti, bi me sovražil*; realizacija (2) pa opisuje položaj, ko je *ti* res slab in moralno neobčutljiv človek, ki ne občuti krivde za slabo dejanje, medtem ko sem *jaz* moralno občutljiv, odgovoren – če bi torej *ti* imel ne tvojo, temveč mojo (*jaz*-ovo) presojo, čutenje, voljo, *bi se sovražil*. Spremenjeno v besedilno obliko bi bilo v slovenščini nekako takole:

1. Oprosti, da sem te izdal in hvala, da si tako prijazen z mano. Če bi bil jaz ti, bi (jaz) **me** sovražil.
2. Res si pravi pacek, da si me izdal. Če bi bil jaz ti, bi (jaz) **se** sovražil.

Glede na različno izraženo navezovanje Lakoff izpelje logični sklep, da je v obeh primerih hipotetični (*jaz*) v glavnem stavku razumljen kot sestavljen iz enega dela *jaz* in enega dela *ti* iz pogojnega odvisnika, in sicer tako, da prispeva *jaz* lastnosti subjektivne presoje, čustvovanja, volje, zato ta del imenuje SUBJEKT, medtem ko je *ti* zastopan s svojim telesom/fizisom in funkcioniranjem (udejanjanjem, delovanjem) – ta del imenuje SELF, tu pa ga bomo imenovali SEBE.<sup>7</sup>

Za občutek rojenega govorca slovenščine je navedena logična izpeljava sicer logična, zastavlja pa se vprašanje, ali je različno navezovanje anaforičnega povratnega zaimka jezikovno res tako dosledno izpeljano oz. ali je sploh uresničeno, ter v naslednjem koraku, ali je mogoče na kak način potrditi lastnosti enega in drugega dela osebnosti z jezikovnimi sredstvi, ki razkrivajo njeno razdeljenost. Odgovor na prvo dilemo smo iskali z anketo, v kateri so sodelovali študenti 3. letnika

5 Orešnik (1992: 101) navaja primer »napačnega« navezovanja v frazemu: *Janez<sub>1</sub> je dal, spravi<sub>1</sub> knjigo<sub>2</sub> na svoje<sub>2</sub> mesto < dati kaj na svoje mesto 'pospraviti kaj; dati kaj/kako stvar tja, kamor spada = kjer je njeno /ne: svoje!/' mesto'.* Toda na str. 103 ob navedenem frazeološkem zgledu *Janez je spravi<sub>1</sub> Micko ranjeno k sebi<sub>1</sub>* ni opozorjeno na dejstvo, da je brez konteksta pravzaprav dvoumen – označen je samo frazeološki pomen *kdo<sub>1</sub> spravi<sub>1</sub> koga<sub>2</sub> k sebi<sub>2</sub>*, 'povzročiti, da kdo pride k zavesti, da se zave', in če ne bi bilo dodatka *ranjeno*, tudi 'povzročiti, da kdo začne zbrano, pravilno razmišljati' (kavzativno *h kdo<sub>2</sub> priti k sebi<sub>2</sub>*). Njegovo nefrazeološko sporočilo je namreč 'Janez je povzročil, da je Micka prišla k njemu (npr. domov)' z navezovanjem *Janez<sub>1</sub> je spravi<sub>1</sub> Micko<sub>2</sub> ranjeno k sebi<sub>1</sub>*, kar je popolnoma v skladu s pravili o navezovanju.

6 (*Jaz*) je v oklepaju, ker v slovenščini v imenovalniku praviloma ni izražen (razen takrat, ko je poudarjen).

7 Ločevanje osebnosti je znano tudi iz psihoanalize, za *self* se v nekaterih vedah (npr. v filozofiji) v slovenščini uporablja izraz *sebstvo*. Že hiter pogled v osnovne pojme iz psihoanalize razkrije, da Lakoffov *self* ni identičen *selfu* v psihoanalizi, zato bomo tukaj uporabljali kar izraz *sebe*.

slovenistike (50) in drugi (jezikoslovci in nejezikoslovci) – skupaj 80 anketirancev. Rezultati so bili naslednji: položaj (1), kjer naj bi bil realiziran *me*, je v 50 primerih raba potrdila *se*, 5-krat sta navedena oba (*se* in *me*) in le 22-krat *me*; za položaj (2), kjer naj bi bil realiziran *se*, je *se* realiziran 63-krat, oba sta navedena 2-krat in samo *me* 4-krat.<sup>8</sup> Edino, kar je iz tega rezultata mogoče izpeljati, je, da razlika v razumevanju navezovanja sicer obstaja, saj je v položaju (1) skoraj tretjina rešitev *me* (ob dveh tretjinah *se*), medtem ko je v položaju (2) količina *me* zanemarljiva. Očitno pa je pri anketirancih prevladalo sintaktično pravilo navezovanja nad semantičnim.<sup>9</sup> Anketa nam torej ni dosti pomagala, pač pa nam pomaga slovenska frazeologija pri vprašanju, kateri del v hipotetičnem (*jaz*) pripada kateremu od antecedentov? Dva frazema imamo v slovenščini, ki sta v teh dveh besedilih lahko uresničena na mestu, ki ga zaseda *ti*: *Če bi bil jaz na tvojem mestu* (= bi imel tvojo funkcijo, bi deloval kot ti), *bi ...* in *Če bi bil jaz v tvoji koži* (= v tvojem telesu), *bi ...* Oba frazema sicer razkrijeta samo delež lastnosti od *ti*, a preostali delež pač pripada *jaz*, torej: če bi *jaz* s svojo subjektivno presojo, voljo ... bil v telesu od *ti* oz. bi deloval kot *ti*, bi »tak hipotetični jaz ...« itn. Delež od *jaz* je razviden tudi že iz Lakoffovega poimenovanja SUBJEKT za pozicijo *jaz* (ki v teh zgledih tudi zaseda vlogo slovničnega osebk).

Vrnimo se k uvodnim frazemom. Če kombiniranje različnih delov dveh antecedentov iz pogojnega odvisnika (*jaz*, *ti*) v hipotetičnem osebk (*jaz*) glavnega stavka dokazuje človekovo dojemanje osebnosti kot razdeljene na več delov, potem metaforični izrazi tipa *kdo je pri sebi*, *kdo je iz sebe* itn. s svojo obliko to potrjujejo razkriti. Kako naj sicer odgovorimo na vprašanje *kdo je pri kom* ali *kdo je iz koga*? Brez tega tudi ne moremo govoriti o navezovanju med *kdo* in anaforičnim zaimkom *sebe* (v različnih oblikah). Gre za preslikavo razmerja med različnimi posamezniki na razmerje znotraj ene entitete, ki je dojemana kot skupina dveh entitet, SUBJEKTA, ki je sedež subjektivnosti, zavesti (presoje, čustvovanja, volje), in SEBE, ki vključuje fizične značilnosti in socialne vloge (delovanje v zunanjem svetu). V okviru razumevanja konceptualne metafore je to metafora razdeljene osebnosti.

Lakoff v navedenem delu (Lakoff 1996) predstavlja konceptualno analizo notranjega življenja osebnosti in ugotavlja nekatere značilnosti, ki so v sistemu stalnica:

1. normalno delovanje je nadzorovano in brez notranjih nekompatibilnosti;
2. SUBJEKT in en sam SEBE sta prostorsko razporejena tako, da ima SUBJEKT moč nad SEBE;
3. prostorski položaj SUBJEKT je v istem delu prostora, kot je SEBE;
4. SUBJEKT je ali znotraj SEBE ali neposredno nad SEBE ali v posesti SEBE.

Najopaznejša ponavljajoča se stalnica je torej prostorska relacija med SUBJEKTOM in SEBE.

Poglejmo, kako se te relacije v okviru metafore razdeljene osebnosti, ki je v Lakoffovi analizi prva in nosilna metafora za notranje življenje,<sup>10</sup> izražajo v slovenščini frazeološko:

<sup>8</sup> Nekaj odgovorov je bilo nerelevantnih.

<sup>9</sup> Ali je to povezano tudi z dejstvom, da je bila večina anketirancev slovenistov in da je v Toporišičevi slovnici navedeno samo sintaktično pravilo (zelo verjetno pa je tako tudi v šolskih učbenikih za slovenščino), bi bilo treba še preveriti.

<sup>10</sup> V različnih vidikih koncepta notranjega življenja je kombinirana še z drugimi konceptualnimi metaforami – v tukaj obravnavanem vidiku npr. z metaforo objektivnega subjekta (ki se nanaša na »pogled od zunaj«).

1. Ustrezna prostorska relacija med SUBJEKTOM in SEBE naj bi zagotavljala normalno/dobro počutje, čustvovanje, psihično stanje:
  - a) prostorska bližina: *vsak je sebi najbližji, biti pri sebi – priti k sebi – spraviti se k sebi*;
  - b) SUBJEKT je v SEBE: *iti (globoko) vase, poglobiti/potopiti/zatopiti se vase, zlesti/zgrbiti se vase*; »utelešenje« SEBE: *biti v (kakšni: dobri, slabi) koži, počutiti se [kako: dobro, slabo] v svoji koži*.
2. Napačna prostorska relacija med SUBJEKTOM in SEBE povzroča »nenormalno«/slabo počutje, čustvovanje, psihično stanje:
  - a) prostorska ločenost SUBJEKTA in SEBE: *biti (ves, čisto, popolnoma ...) iz sebe, (čisto) ven pasti, biti avt/out*; »utelešenje« SEBE: *skočiti iz kože, Da bi iz kože skočil!*
  - b) napačna razporeditev – SEBE je v SUBJEKTU: *poln samega sebe*.

### Interpretacija frazeološkega gradiva

1. Opazno je, da je v vsaki točki prisotna podtočka »utelešenje«. V okviru kognitivne znanosti sploh, seveda pa tudi v kognitivni semantiki je utelešenje (angl. *embodiment*) izraz, s katerim je poudarjena vloga telesa in njegovih delov pri oblikovanju in nato jezikovnem izražanju misli. Pri frazemih, ki izražajo utelešenje, navezovanje s svojilnim zaimkom ni vedno eksplicirano (*skočiti iz kože*). V zvezi s tem je treba razložiti, da v zvezah, ki vsebujejo poimenovanje dela telesa (somatizem), anaforični svojilni zaimki niso nujno izraženi. Orešnik (1992: 99) to razlaga – ne sicer posebej za frazeologijo, vendar je očitno, da se tudi tu uveljavlja enako pravilo – s posebnostmi rabe povratnih svojilnih zaimkov pred samostalniki in samostalniškimi besednimi zvezami, »označujočimi predmete ipd., ki so neodtujljiva lastnina osebe, navedene v naveznici«. Med najpogostejšimi izrazi tako pojmovane lastnine med drugim navaja tudi dele telesa in ugotavlja, da je za slovenščino znano (čeprav še ne podrobno raziskano), »da neodtujljive lastnine običajno – v delnem nasprotju z angleščino – ravno NE označujemo s (povratnim) svojilnim zaimkom«. <sup>11</sup>

2. Nekaj drugega je izpuščanje anaforičnega povratnega osebnega zaimka v frazemih tipa *pasti ven*. Morda kot krajšanje iz *pasti ven (iz sebe)*? Gotovo gre tudi za analogijo po *biti iz sebe > zunaj sebe = zunaj* oz. ob glagolu usmerjenega gibanja *pasti ven* s pomenom 'zelo se razburiti'. Prim. zgled »Gospod [...] je *padel ven* in od voditelja [...] zahteval, da ga zaščiti ali pa bo odšel iz studia.« Pri tem je mogoča dodatna spodbuda angl. *fall out (with sb.)* 'to have an argument with sb. so that you are not longer friendly with him' (Oxford 2005: 551), morda skupaj ali preko prav tako prevzete (slengovske) zveze *kaj/kdo biti avt/out* 'biti iz mode', 'biti izključen', 'ne biti priseben' (iz večpomenske angleške zveze *out of it* 'sad because you are not included in sth' in 'not aware of what is happening, usually because of drinking too much alcohol, or taking drugs', po Oxford 2005: 1075).

3. Večpomenskost je pri frazemih pogosta, nekateri frazeologi zato celo govorijo o široki pomenskosti, pri tistih, ki poimenujejo čustvena in druga psihična stanja, pa sploh. To je v izhodišču posledica dejstva, da psihična stanja že kot pojmovne kategorije niso ostro zamejena in med seboj ostro ločena. Kljub temu navedimo frazem *biti pri sebi* (skupaj s *priti k sebi*), ki ima vsaj tri

<sup>11</sup> Ker je za učeče se slovenščino pomembno, naj tukaj po Orešniku navedem še druge kot neodtujljiva lastnina razumljene jezikovne izraze: sorodstvena imena, oblačila, deli celot.

med seboj jasno ločene pomene, od tega dva za fizično stanje: 'biti pri zavesti, zavesten' in 'biti v dobri telesni kondiciji, predvsem debel, okrogel', ter za psihično 'biti sposoben urejeno, prav, normalno, razmišljati; biti zbran, priseben'. Enako so večpomenski tudi frazemi *biti v (kakšni) koži* in *počutiti se (kako) v svoji koži* 'počutiti se – telesno in/ali psihično (kako)'; in *zlesti/zgrbiti se vase*. Zadnjih dveh ni niti v SSKJ niti v Kebrovem *Slovarju slovenskih frazemov*, vendar prim. za poimenovanje telesne drže: »Nenadoma je hitro zajel sapo in *zlezel vase*, kakor da bi ga zadela krogla« in za psihično stanje »Leo je še bolj *zlezla vase* od strahu zaradi prizora, ki [...]«. <sup>12</sup>

4. In končno se moramo vprašati, ali je med ustrezno/neustrezno prostorsko relacijo med SUBJEKTOM in SEBE, ki je vpisana v obliko podstavne besedne zveze frazema, in pomenom, ki je z njim izražen, prekrivnost, tako da ustrezna prostorska relacija rezultira v pomenu pozitivnega telesnega ali duševnega stanja, neustrezna pa v pomenu negativnega. Načeloma da. Na pozitivni strani na primer *biti pri sebi* 'biti pri zavesti', 'biti zbran', 'premišljeno ravnati', *iti (globoko) vase* 'zbrano premišljevali/dobro premisliti'; na negativni *poln samega sebe* 'samoljuben, domišljav', *biti ves iz sebe* (po SSKJ) 'biti zmeden, prestrašen'. Pozitivno psihično stanje je, kadar je izraženo tako, da sta SUBJEKT in SEBE v ustrezni prostorski relaciji, kot prednostno poimenovano tudi v frazemih, ki sicer pozitivnost ali negativnost psihičnega stanja izražajo sobesedilno, npr. *počutiti se kako* (dobro, slabo ...) *v svoji koži*. Če bi namreč ne bilo tako, ne bi bila mogoča naslednja raba: »Kar zadeva delo in poslovnost, se v prvih majskih dneh ne boste *počutili čisto v svoji koži*.« Ob neustrezni prostorski relaciji SUBJEKTA in SEBE v frazemu *skočiti iz kože* zgledi rabe v korpusu Gigafida (98 pojavitev) izkazujejo pomen negativnega psihičnega stanja ('biti zelo jezen, besen, razburjen, razdražen, histeričen') kljub temu, da mu je v SSKJ pripisana tudi možnost poimenovanja pozitivnega: *od jeze, veselja bi iz kože skočil* 'zelo sem jezen, vesel'. V nasprotno smer gre razlika med pomenskim opisom v SSKJ in v korpusu izkazano rabo v primeru frazema *biti (ves, čisto ...) iz sebe*. Glede na izraženo neustrezno prostorsko relacijo je pričakovani pomen negativnega psihičnega stanja zabeležen v SSKJ 'biti zmeden, prestrašen' (gesli se in ves), <sup>13</sup> medtem ko raba v Gigafidi izkazuje pomen tako (a) negativnega (zgroženost, obup, zaskrbljenost, negativna vznemirjenost) kot tudi (b) pozitivnega psihičnega stanja (pozitivna vznemirjenost, navdušenost):

- a) Na snemanju že kdove katerič ponavljajo isti prizor. Nekdo, ki pride mimo, po vsem videzu podeželan, je *ves iz sebe*: »Po vsem tem ne grem nikoli več v kino.«

Julija Laubach [...] je *vsa iz sebe*: Vsi zdravniki potrdijo, da bo njen mož Arthur [...] kmalu umrl.

Prva njena reakcija je bila totalna zaskrbljenost. Poklicala me je še isti dan in bila *vsa iz sebe*, ker je vse skupaj dojela kot odraz nesreče in depresije [...].

- b) Fejina starša prihajata na obisk s pomembnimi novicami. Fe je *vsa iz sebe*, ker upa, da bo končno dobila bratca ali sestro.

Na začetku sem bila *vsa iz sebe* [...] vse te igralke, ki sem jih oboževala.

<sup>12</sup> Pri tem v rabi prihaja tudi do kontaminacije s frazemom *iti (globoko) vase*, npr. »Ne bi bilo slabo, če bi zmozel *zlesti* tudi *globoko vase*.«

<sup>13</sup> Natančnejše iskanje po SSKJ pokaže frazem tudi pod geslom *motiti*, in sicer z zgledom *njena postava ga je motila, da je bil ves iz sebe*. Pomensko je seveda razložen del z *motiti* kot 'povzročati pri kom nemir, zlasti erotični', vendar je iz zgleda razbrati pomen frazema kot 'biti zelo vznemirjen', kar lahko označuje pozitivno ali negativno psihično stanje.

Še bolj presenetljive podatke pokaže iskanje tega frazema ob sobesedilno eksplicitno poimenovanem psihičnem stanju *biti* (*ves, čisto, popolnoma, zelo ...*) *iz sebe + od česa*. Z iskanjem »iz sebe« v okolici (+/-3 mesta) dobimo, po izločitvi ponovljenih in nerelevantnih, 307 zadetkov. Psihična stanja, ki so izražena – *biti* (*ves ...*) *iz sebe od*:

+ (197)

*veselja* 62, *navdušenja* 64, *sreče* 59, *radosti* 4, *zadovoljstva*; po 1: *ljubezni, zaljubljenosti, hvaležnosti, ugodja, vzhičenja, hrepenenja*;

+/- (17)

*presenečenja* 7, *vznemirjenja* 5, *želje* 2; po 1: *neučakanosti, čudenja, nestrpnosti*;

- (93)

*strahu* 20, *skrbi* 19, *besa* 14, *jeze* 10, *razburjenja* 9, *ogorčenja* 4, *žalosti* 5, *ljubosumja* 5; po 1: *mržnje, osuplosti, živčnosti, zadrege, panike, sramu*.

Navedeni podatki so presenetljivi in nenavadni samo, če vztrajamo pri tem, da so psihična stanja tako samoumevno razdeljena na (za človeka) pozitivna in negativna. Frazem ob eksplicitno poimenovanem psihičnem stanju, ne glede na to, kako poimenovano stanje vrednotimo, namreč sploh ne poimenuje več psihičnega stanja samega, temveč samo še njegovo intenziteto. S frazemom torej v vsakem primeru poimenujemo ekstremnost psihičnega stanja in očitno je ravno ekstremnost (tako pozitivnega kot negativnega) psihičnega stanja tista, ki je pojmovana kot negativna, psihično in fizično škodljiva za človeka.

S to ugotovitvijo tudi lahko razložimo, zakaj frazem *vsak je sebi najbližji* 'vsak najprej poskrbi zase' lahko s prostorsko ustrezno relacijo (SUBJEKT je blizu SEBE) označuje sicer družbeno ne ravno pozitivno vrednoteno lastnost človeka. Očitno je, da z njim poimenujemo kvečjemu egocentrični značaj človeka in do določene mere celo njegovo odgovornost do samega sebe, ne pa tudi egoizem, kar bi bil ekstremni egocentrizem – če je tako, del pomenskega opisa (o sebičnosti) na samem začetku tega besedila ni ustrezen. To potrjujeta tudi naslednja dva frazema: *bog je najprej sebi brado ustvaril in pomagaj si sam in bog ti bo pomagal*.

### Odgovor na naslovno vprašanje

Kdaj torej človek samega sebe zagleda kot »drugega«? Takrat, ko se zagleda od daleč, s t. i. pogledom od zunaj. To se v najboljšem primeru dogaja pri racionalni objektivizaciji samega sebe v obliki samorefleksije, v najslabšem pa v ekstremnih psihičnih stanjih, v stanju šoka, ko je treba uiti iz sebe, ker sicer ne bi preživel. Frazеologija, ki daje možnost t. i. »dvojnega branja«, tj. hkratne prisotnosti besednozveznega izraza na ravni pomena proste in frazeološke zveze, obe poziciji odlično ponazarja.

### Viri in literatura

EISMANN, Wolfgang, 2000: Die Phraseologie, Sigmund Freud und Valerij Mokienko. G. A. Lilič, Aleksandr K. Biriš, Elena K. Nikolaeva (ur.): *Slovo vo vremeni i prostranstve*. Sankt-Peterburg: Folio Press. 242–265.

EISMANN, Wolfgang, 2001: Jenseits der Welbild-Phraseologie. Vergessene psychoanalytische Perspektiven in Phraseologie. Annelies Häcki Buhofer, Harald Burger, Laurent Gautier (ur.): *Phraseologiae Amor. Aspekte europäischer Phraseologie*. Essen: Schneider Verlag Hohengrehn GmbH. 107–121.



*Gigafida*, elektronska zbirka slovenskih besedil: <http://www.gigafida.net>.

KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

LAKOFF, George, 1996: Sorry, I'm not myself today: The Metaphor System for Conceptualizing the Self. Gilles Fauconnier, Eve Sweetser (ur.): *Spaces, Worlds, and Grammar*. Chicago, London: The University of Chicago Press. 91–123.

OREŠNIK, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede.

OXFORD = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 2005. Oxford University Press.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Ljubljana (CD-rom in spletna verzija <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>).

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.